

ТЕМПОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ: ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ПРИНЦИПУ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

TEMPORAL ANALYSIS OF PARLIAMENTARISM IN UKRAINE: THE EVOLUTION OF THE INSTITUTION IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF DEMOCRACY IN UKRAINE

Григор'єв О.Ю.,

orcid.org/0009-0006-8561-6868

*аспірант кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи
та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін
Європейського університету*

У цій статті автор здійснює ретроспективний аналіз парламентаризму в Україні. Наголошено, що народовладдя є одним з головних принципів демократичної держави, народного суверенітету, виражається у визнанні, наявності ефективного механізму реалізації громадянами своїх політичних прав шляхом вільної і рівноправної участі в управлінні справами суспільства і держави як безпосередньо, так і через представників.

Аналіз діяльності Верховної Ради України протягом дії воєнного стану дає зрозуміти, що парламент зміг пристосуватися до діяльності в умовах безпрецедентно високих безпекових ризиків та здійснювати свої конституційні повноваження. Така адаптація в основному була неформальною (основні зміни законодавчого процесу не були відображені у нормативних актах). Регламент Верховної Ради залишився незмінним, а частина його норм просто стала ігноруватися народними депутатами консенсусно. Деякі з нових практик можуть бути охарактеризовані як зловживання під прикриттям воєнного стану, деякі з них, навпаки, показали свою прогресивність та покращили певні аспекти діяльності українського парламенту.

Відзначено, що для забезпечення інституційної сталості й спроможності та підвищення результативності функціонування українського парламенту необхідно: збалансованість потреб національної безпеки з потребами прозорості; додержання балансу між безпековою складовою діяльності парламенту та ефективністю його роботи; дотримання існуючих парламентських процедур; подальше продовження парламентської реформи (ухвалення оновленої стратегії парламентської реформи, створення системи чіткої координації між органами, які її впроваджуватимуть); дотримання політичного критерію, що характеризується стабільністю законодавчого органу та покликаний гарантувати дотримання принципу верховенства права, прав і свобод людини, демократії та ін.; впровадження у роботу засідань порядків денних парламентарів меншу кількість законопроектів для розгляду, що зменшить невідповідності й безсистемність; подальше посилення комунікаційної спроможності Верховної Ради України.

Ключові слова: парламент, еволюція парламентаризму, Верховна Рада України, законодавчий орган, воєнний стан, законодавчий акт, регламент, парламентська реформа, безпека.

In this article, the author conducts a retrospective analysis of parliamentarism in Ukraine. It is emphasized that democracy is one of the main principles of a democratic state, popular sovereignty, expressed in the recognition and availability of an effective mechanism for citizens to exercise their political rights through free and equal participation in the management of society and state affairs both directly and through representatives.

An analysis of the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine during the martial law period makes it clear that the parliament was able to adapt to operating in conditions of unprecedentedly high security risks and exercise its constitutional powers. Such adaptation was mainly informal (the main changes in the legislative process were not reflected in regulatory acts). The Rules of Procedure of the Verkhovna Rada remained unchanged, and some of its norms simply began to be ignored by people's deputies by consensus. Some of the new practices can be characterized as abuse under the guise of martial law, some of them, on the contrary, showed their progressiveness and improved certain aspects of the activities of the Ukrainian parliament.

It was noted that to ensure institutional stability and capacity and increase the effectiveness of the functioning of the Ukrainian parliament, it is necessary to: balance the needs of national security with the needs of transparency; maintain a balance between the security component of the parliament's activities and the effectiveness of its work; comply with existing parliamentary procedures; further continue parliamentary reform (adopting an updated strategy for parliamentary reform, creating a system of clear coordination between the bodies that will implement it); comply with the political criterion, which is characterized by the stability of the legislative body and is designed to guarantee compliance with the principle of the rule of law, human rights and freedoms, democracy, etc.; introduce into the work of the agendas of parliamentarians a smaller number of draft laws for consideration, which will reduce disorder and unsystematicity; further strengthen the communication capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: parliament, evolution of parliamentarism, Verkhovna Rada of Ukraine, legislative body, martial law, legislative act, regulations, parliamentary reform, security.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження розбудови парламентаризму в Україні обумовлена потребою вдосконалення діяльності органів представницької влади в умовах реалізації Україною євроінтеграційного вектору розвитку. Відтак, постає необхідність у забезпеченні високих стандартів діяльності органів представницької влади, реалізації принципу соціальної справедливості та дотримання прав і свобод людини і громадянина.

В історичній ретроспективі органи представницької влади в Україні переживають своє становлення, оскільки залишаються не досить розвиненими у порівнянні з іншими органами управління. Недосконалість органів представницької влади в Україні зумовлена комплексом факторів, серед яких: відсутність стійких демократичних традицій діяльності; незавершеність процесів формування громадянського суспільства; формалізація та спрощена роль органів представницької влади у державному управлінні та суспільно-владних відносинах; зростання популізму в діяльності органів представницької влади; олігархізація органів представницької влади шляхом встановлення нелегітимного контролю за виборчим процесом тощо. Звідси обумовлений науковий інтерес до питань становлення та розвитку органів представницької влади в Україні, зокрема парламенту, як найбільш дієвого органу представницької демократії, який представляє Український народ і виступає від його імені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні напрацювання з політичних наук, які слугують фундаментальною основою дослідження органів представницької влади в Україні, містяться у працях О. Антонової, В. Бакуменка, В. Бебика, П. Ворони, М. Головатого, В. Гошовської, А. Дегтяра, В. Князева, В. Корженка, О. Коротича, Ю. Куца, Н. Липовської, В. Мамонної, В. Мартиненка, Л. Пашко, С. Серьогіна, Ю. Сурміна, С. Телешуна, Ю. Шарова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі здійсненого аналізу, необхідно відзначити, що комплексного дослідження потребують теоретичні та прикладні аспекти забезпечення організаційно-правового механізму становлення та розвитку органів представницької влади в Україні.

Формулювання цілей статті. Мета – на основі темпорального аналізу парламентаризму як феномену, визначити особливості еволюції інституту парламентаризму в контексті розбудови принципу народовладдя в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика представницьких органів влади висвітлена в українській та частково в зарубіжній літературі, тому спробуємо зупинитись на характеристиці найважливіших досліджень, що

в деякій мірі дотичні до нашої роботи. У даний час українські дослідники у сфері народного представництва спираються переважно на відповідні розробки зарубіжних вчених Дж. Бентама, Е. Берка, О. Васильченко, М. Вебера, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Л. Гумпловича, А. Дайсі, Р. Даля, М. Дюверже, Д. Еллінека, Де Лавеле, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Е. Берка, Е.-Ж. Сійєса, А. Гамільтона, І. Канта, Дж. С. Мілля, О. Моделя, Дж. Джея, Т. Пейна, М. Прело, Т. Сміта, Х. Файнера, Дж. Фортеск'ю та ін. При цьому беруться до уваги праці українських учених і державних політичних діячів різних періодів: О.-І. Бочковського, В. Вернадського, В. Винниченка, М. Грушевського, С. Дністрянського, Д. Донцова, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, О. Кониського, М. Костомарова, А. Кримського, В. Кучабського, К. Левицького, В. Липинського, І. Лисяка-Рудницького, І. Мазепи, М. Міхновського, М. Павлика, В. Подолинського, І. Франка, П. Христюка, А. Шептицького, О. Шульгіна та ін., – які не втрачають для сучасних дослідників великої історіографічної і джерельної цінності.

Проблемами правового статусу Верховної Ради України займалися такі українські вчені, як В. Валяльщик, В. Погорілко, М. Ставнійчук, В. Тацій, І. Усенко, Ю. Шемшученко, В. Яворський та ін. Нові підходи до вивчення соціального призначення вищого органу представницької влади, його місця та ролі в конституційній системі України можна знайти у працях О. Реєнта, О. Васильченка та інших вчених [2].

Дослідниця І. Костицька вважає, що виборець повинен мати реальний доступ до влади, а не опосередкований, сам процес формування волі виборця має здійснюватися через вільне обговорення з врахуванням наявності альтернативних позицій [цит. за 1]. Процес обрання народних представників повинен відбуватися з чітким дотриманням законодавства і процедур, має бути справедливим (нефальсифікованим). Наявність високої політичної культури слугуватиме фундаментом політичної волі еліти. Виборець завжди повинен здійснювати своє волевиявлення з врахуванням персональної характеристики народного представника, яка включає особисті, професійні та морально-етичні якості, і ця умова повинна забезпечуватися інформаційним доступом до персональних даних народного представника, що мають публічний характер.

Теоретичним та практичним аспектам функціонування українського парламенту присвячено публікації деяких дослідників, зокрема О. Зозулі [1], Ю. Кириченко, О. Кукуруз, Ч. Суджит, М. Сироти та інших. Важливим видається дослідження науковця О. Зозулі, що здійснив поглиблений аналіз правових засад організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану,

окреслив її сутність й особливості, а також обґрунтував пріоритетні напрямки щодо удосконалення нормативно-правового регулювання функціонування парламенту в період повномасштабної фази російсько-української війни. Ю. Кириченко та Ч. Суджит присвятили дослідження питанню парламенту України у воєнний час, а М. Сирота здобуткам українського парламентаризму. О. Кукуруз досліджено сучасному стану політико-правового забезпечення парламентської реформи в Україні та надалі пропозиції щодо євроінтеграційних змін [6].

Проте для комплексного дослідження питання, що визначено в меті даного дослідження, було проаналізовано законодавчі акти, що врегульовують означене питання в умовах воєнного стану, аналітичні документи й статистичні дані роботи парламенту, матеріали робочої групи із питань державного управління Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Це надало можливість більш ґрунтовно й повно дослідити функціонування українського парламенту, виокремити його особливості в умовах воєнного стану.

У монографії В. Єрмолаєва вивчаються генеза, поетапне становлення вищих представницьких органів влади, що діяли в Україні до початку ХХ ст., теоретичні аспекти інституту народного представництва у вітчизняній літературі.

Український правник і політолог С. Дністрянський сучасну конституційну державу за формою правління бачив «народною республікою». Віддаючи перевагу «парламенту і парламентаризму як центровим явищам життя новітньої держави», мислитель усвідомлює, що умовою здійснення повноцінного народовладдя та ефективного функціонування органів державної влади виступає принцип її поділу на окремі гілки. «Запустити» конституційну модель республіки, за С. Дністрянським, повинні Установчі збори. Після їх закриття законодавча влада переходить до однопалатного парламенту – Народної Палати. Причому парламент проголошується загальнонаціональним вищим органом законодавчої влади, залишаючи право обмеженої законотворчості місцевій владі. До компетенції парламенту, за С. Дністрянським, зокрема відносимо: укладення державних договорів з іншими державами; регулювання законодавства про військову службу, валюту, фінанси і податки; про цивільне і кримінальне право; право оголошення війни та укладення миру; контроль адміністрації і судівництва; право висунення політичного обвинувачення проти президента республіки тощо.

Відповідно до принципів самовизначення народів члени Народної Палати ділилися на три національні курії: українську, польську та курію інших народностей. До організаційно-фахової структуризації парламенту було віднесено: голову Народної Палати, трьох заступників, парламентські комітети (комісії). У такій системі

парламент може бути розпущений достроково Президентом, після чого проголошуються нові вибори не раніше ніж через два місяці. Намагаючись розширити участь народу у здійсненні влади та реалізації свого суверенітету, С. Дністрянський пропонує, окрім Народної Палати, інші конституційні форми здійснення народовладдя в державі – Загальну народну раду (скликається для ревізії конституції), Народні збори (референдум) та Народні комори (організації, вибрані за професійно-фаховою ознакою).

Витоки представницької влади в Україні, власне парламентаризму визначаються вченими по-різному (до прикладу, В. Смолій, О. Мироненко). Осмисленню статусу інституту місцевого самоврядування в сучасному суспільстві сприяють дослідження у галузі науки державного управління таких вчених Г. Атаманчука, Р. Балабана, В. Бакуменка, О. Батанова, В. Воротіна, А. Дегтяря, В. Кампа, В. Князева, В. Корженка, О. Лазора, В. Лугового, С. Майборода, А. Мерзляк, Н. Нижник, О. Оболенського, О. Осауленка, Я. Радиша, С. Серьогіна, В. Цветкова та ін.

Починаючи з 1990 р., коли у вітчизняній науці почалося формування сучасних поглядів на місце самоврядування, окремим аспектом проблеми виокремилось питання принципів місцевого самоврядування, якому дотично приділяли увагу О. Бедний, Я. Бережницький, І. Бутко, Ю. Делія, Б. Калиновський, А. Крусян, П. Любченко, С. Маліков, М. Орзіх, Б. Пережняк, О. Прієшкіна, М. Пухтинський, О. Фрицький, Л. Шинкар та ін.

Отже, історіографічний огляд досліджуваного явища показує значення представницької демократії та актуальність проблематики, також відображає важливу форму організації державної влади. Попри значну кількість досліджень, в Україні не було фундаментально вивчено організаційно-правовий механізм становлення та розвитку органів представницької влади.

Як вважає вчений О. Придачук, початки існування інституту представницької демократії в Україні виникли за часів козацтва, у яких одночасно функціонували інститути і безпосереднього, і представницького народовладдя [4].

У період козацтва вищим законодавчим, адміністративним і судовим органом Січі була січова рада. Її рішення вважали обов'язковим для виконання. Козацька рада не мала визначених форм представництва делегатів. Сигналом для скликання слугував барабанний бій, рішення приймалося більшістю, яка виявлялася гучністю галасу та кількістю підкинутих шапок. До основних умов легітимності ради належали участь в її проведенні більшості членів товариства на Запорозькій Січі та наявність усіх представлених полків у Гетьманщині. У запорожців існувала республіканська форма правління.

Важливим етапом державотворення в Україні була демократична революція 1917-1921 рр. і створення представницького органу – Центральної Ради. Структура Української Центральної Ради, Велика і Мала ради, президія, фракції, комісії свідчать про достатньо складну організацію, якій виявились під силу вирішення достатньо непростих завдань, включаючи проголошення української державності, підготовку Конституції Української Народної Республіки (УНР) [1].

Криза європейського парламентаризму в першій половині XX століття зумовила постання тоталітарних режимів, які якраз і скористалися руйнівною енергією прямої участі у політиці некультурної маси (на відміну від попереднього кризи часу, коли участь народу у владі обмежувалася періодичним вкиданням бюлетенів до виборчих скриньок).

Підсумовуючи, зазначимо, що від рівня наукового осмислення генези традицій та історичних джерел організації і функціонування представницької влади в Україні залежать перспективи та наслідки переходу до нової ефективної політичної системи.

Французькі просвітителі наголошували, що парламент – це серце держави, а уряд – це її мозок. Народні представники мали бути носіями найвищих чеснот, моральними лідерами, шанованими у всьому суспільстві.

За результатами вивчення джерел в історичній перспективі було уточнено, що демократія – це такий суспільно-політичний устрій, за якого правлячою силою є народ. Також було досліджено концептуальні засади сучасної демократії та виділено найсуттєвіші з них, а саме: участь в управлінні державою всіх дорослих громадян, функціонування представницької демократії. У ході дослідження відзначено, що демократизація політичної системи України потребує дотримання національних демократичних традицій, досвіду державотворення, історичного буття українського народу.

Методологічно цінним визначено підхід О. Галус до періодизації процесів розвитку безпосереднього народовладдя в Україні, а саме: I період – зародження представницьких органів влади та безпосереднього народовладдя у давньоруський період (X – поч. XI ст.); II період – розвиток представницьких органів влади та форм безпосереднього народовладдя за часів Запорізької Січі, Гетьманської держави і Слобідської України (XV–XVIII ст.); III період – етап Української демократичної революції і становлення української державності та, відповідно, представницьких органів влади (1917–1921 рр.); IV період – період радянської історії (1922–1991 рр.); V період – етап після проголошення Україною незалежності (з 1991 р. – до наших днів).

Свого часу Президент Л. Кучма вказував «...сьогодні зробити Україну парламентською республікою – це катастрофа», у деякій мірі він мав

рацію, адже змішаний формат республіки більш придатний для реалій України. Розвиваючи дану тезу, підкреслимо, що були спроби обмежити повноваження парламенту, але в лютому 2014 року ці обмеження відмінили, що забезпечило Україну від авторитарного режиму.

У системі органів державної влади Української держави ВРУ – парламенту України належить пріоритетне місце. Згідно розділу IV Конституції України Верховна Рада України виконує функції законодавчої влади (ст. 75 Конституції); бере участь у формуванні органів виконавчої і судової влади (ст. 83, п. 26, 27 ст. 85); представляє народ і є виразником його волі [5].

Парламент України тісно співпрацює з іншими органами державної влади і суб'єктами політичної системи – політичними партіями, громадськими об'єднаннями, іншими структурами громадянського суспільства, складаючи системний багаторівневий та багатооб'єктний симбіоз державних і суспільних структур, легалізованих за допомогою участі останніх в діяльності парламенту (політичні партії) в єдиний механізм розробки, ухвалення, прийняття і реалізації рішень, спрямованих на державне управління складними процесами і явищами, що відбуваються в системі державно-правової дійсності.

Складна система комунікативної взаємодії суб'єктів публічної влади зі структурами громадянського суспільства, дає змогу зробити декілька висновків стосовно ролі парламенту України в стабільному, позитивному становленні, розвитку та функціонуванні демократичної правової державності. Насамперед, слід відмітити взаємозв'язок Парламенту та громадянського суспільства, до якого входять громадяни, які в конституційному аспекті шляхом загального, рівного і прямого виборчого права та таємного голосування (ст. 71 Конституції України) формують ВРУ.

Крім того, слід зробити акцент на суттєвій інституціональній ролі парламенту України у створенні системи органів держави, яку він здійснює, виконуючи установчу функцію. Саме зазначені органи, здійснюючи публічну владу (публічну державну владу і публічну самоврядувану владу від імені народу України), здійснюють функції державного управління у найважливіших сферах соціального життя, що безпосередньо впливає на правовий та майновий стан громадян держави та на формування правопорядку. Особливий інтерес у вказаному контексті представляє взаємодія Верховної Ради України з органами місцевого самоврядування – порівняно новим державно-правовим інститутом, який вперше знайшов своє законодавче закріплення і легалізацію в Конституції України 1996 р.

Важливо визначити повноваження представницьких органів влади. Особливий інтерес у визначенні дефінітиву повноважень як Верховної Ради України, так й органів місцевого само-

врядування представляє ціла низка аспектів, які в своїй впорядкованій сукупності відтворюють єдиний та істотний політико-правовий феномен: а) гносеологічний – повноваження характеризують функціональну основу державного, муніципального і інших видів соціального управління; б) онтологічний – повноваження виявляються зовні у вигляді постійної і нерозривної дихотомія – «права – обов'язки»; в) праксеологічний – практична діяльність, що виражається за допомогою повноважень є виразом певної субстанції по відношенню до суспільства, таким чином, повноваження спрямовані на реалізацію діяльнісної складової суб'єкта соціального життя та державно-правової дійсності; г) структурний – повноваження складаються з прав і обов'язків; ґ) системний – повноваження є системою єдністю прав і обов'язків; д) опорний – повноваження безпосередньо пов'язані з діяльнісною складовою парламенту та місцевого самоврядування, системою його органів та суб'єктів, вони лежать в основі поняття та розуміння їх компетенції і полягають в прямому і безпосередньому взаємозв'язку з їх функціями; е) легальний – повноваження є закріпленими в законодавстві; є) легітимний – повноваження парламенту, місцевого самоврядування та його органів визнаються як такі за вказаними суб'єктами права всіма іншими суб'єктами права; ж) суб'єктний – ними володіють парламент, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи; з) об'єктно-телеологічний (цільовий) – ними наділяються парламент, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи для здійснення покладених на них завдань і функцій; и) комунікативний – повноваження пов'язують між собою суб'єктів права, створюючи широку систему комунікаційних зв'язків, в межах яких відбувається державне, муніципальне та інше соціальне управління; й) моделюючий – за допомогою повноважень можливо створити відповідну управлінську модель; і) евристично-прогностичний – повноваження дають можливість передбачати настання відповідних наслідків управлінського та правового характеру. Вельми важливим представляється аналіз функціональної складової повноважень ВРУ, оскільки саме в цьому аспекті, що має констатуюче значення для їх динаміки – виникнення, зміни або припинення, – самі повноваження виступа-

ють у вигляді владної міри, отже, управлінської дії, спрямованої на задоволення рішень уповноваженого суб'єкта або на винну особу з метою реалізації розпоряджень правової норми, досягнення певного соціально-корисного результату.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, народовладдя є одним з головних принципів демократичної держави, народного суверенітету, виражається у визнанні, наявності ефективного механізму реалізації громадянами своїх політичних прав шляхом вільної і рівноправної участі в управлінні справами суспільства і держави як безпосередньо, так і через представників.

В Україні є достатня законодавча основа для регулювання діяльності представницького органу – Верховної Ради України. Основними напрямками діяльності парламенту є законотворення, представницька функція, установча тощо. Відповідно до Конституції України парламентом держави є ВРУ – єдиний постійно діючий виборний колегіальний орган, який виступає як представник інтересів народу України.

Від початку повномасштабного вторгнення та введення режиму воєнного стану український парламент продемонстрував згуртованість й консолідацію зусиль, що засвідчує оперативність опрацювання законопроектів та рекордну кількість прийнятих законів, які стосувалися ключових питань національної безпеки, оборони, фінансування та ін. Поруч із цим простежується й порушення відповідних процедурних практик у законотворчому процесі, нестабільністю законів. Ці тенденції були виправданими через загрозу територіальної цілісності й суверенітету Української держави та потребою невідкладного прийняття законів, що спрямовані на адаптацію національного законодавства до потреб й умов режиму воєнного стану.

Парламент як найважливіший національний представницький орган має переосмислити свою роль в управлінні державними справами. Необхідно докласти всі зусилля, щоб повернути довіру громадян до інституту парламентаризму. Як заходи, запропоновані для цього, вбачається доцільним посилення ролі регламентних норм при прийнятті Верховною Радою України законів й їх суворе та неухильне дотримання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зозуля О. І. Особливості організації роботи Верховної Ради України в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». № 4. 2023. С. 70–75. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287200/281120> DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.9>.
2. Ващенко К.О., Корнієнко В.О. Політологія для вчителя. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/194.htm.
3. Кириченко Ю., Суджит Ч. Парламент України у воєнний час. *Часопис*. № 2. 2022. С. 59–63. DOI <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2022>.
4. Кириченко Ю. Український парламент під час війни. *Реанімаційний Пакет Реформ*. URL: <https://gpr.org.ua/news/ukrainskyu-parlament-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 21.12.2024).
5. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Кукуруз О. В. Політико-правове забезпечення парламентської реформи в Україні: сучасний стан і пропозиції євроінтеграційних зміна. *Альманах права*. Вип. 14. 2023. С. 177–182. DOI: <https://doi10.33663/2524-017X-2023-14-177-182>.
7. Про деякі питання висвітлення роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 06.09.2022 р. № 2568-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2568-20#Text>.
8. Klochko, A., & Semenets-Orlova, I. Ensuring Information Security of Ukraine in Conditions of Modern Development of Society. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 2022. № 65(3).
9. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. 10.
10. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>. 16. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Державне управління». Липень 2022. 190 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada.ua/governance.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).
11. Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., & Zaporozhets, A. (Eds.). *National security drivers of Ukraine: information technology, strategic communication, and legitimacy*. 2023. Springer Nature.
12. Shmalenko, I., Yeftieni, N., & Semenets-Orlova, I. (2021, December). Impact of social media influencers on public policy and political discourse. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation* (SPL 2021) (pp. 88–93). Atlantis Press.
13. Semenets-Orlova I., Kushnir V., Rodchenko L., Chernenko I., Druz O. & Rudenko M. Organizational Development and Educational Changes Management in Public Sector (Case Of Public Administration During War Time), *Intern. Journal of Profess. Bus. Review*, 2023, 8, 01–15, <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1699>.
14. Як Рада змінила життя українців: 5 найважливіших законів, прийнятих у 2023 році. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/yak-rada-zminyala-zhyttya-ukrayincziv-5-najvazhlyvishyh-zakoniv-priynyatyh-u-2023-roczil/> (дата звернення: 20.02.2025).